

Роксолана. Союз із сефевідами

Про книгу

Третя книга роману присвячена укладанню Амасійського мирного договору між Османською імперією та сефевідським Іраном, які воювали протягом сорока років. Велику роль у цій знаковій події зіграла Роксолана, яка листувалася зі сестрою шаха Тахмаспа, Султан-бейгюм. Водночас ідеться про останні роки життя цієї султани-українки, які вона присвятила благодійності та налагодженню стосунків між синами — Селімом і Баязидом. По її смерті протистояння братів у боротьбі за владу лише загострилось і завершилося втечею одного з них до Ірану. Як на це відреагував старий та хворий султан Сулейман? Та якою у цій справі була роль його доньки Міхрімах із чоловіком Русемом? Відповіді на ці запитання містяться у прикінцевій книзі роману.

ОЛЕКСАНДРА
ШУТКО

РОКСОЛАНА
СОЮЗ
ІЗ
СЕФЕВІДАМИ

ОЛЕКСАНДРА ШУТКО

 РОКСОЛАНА

СОЮЗ
ІЗ
СЕФЕВІДАМИ

Книга третя

 Богдан

Шутко О.

Роксолана. Союз із сефевідами : історичний роман : Кн. 3 / О.
Шутко. — Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2023. — 368 с.

ISBN 978-966-10-7396-7

Третя книга роману присвячена укладанню Амасійського мирного договору між Османською імперією та сефевідським Іраном, які воювали протягом сорока років. Велику роль у цій знаковій події зіграла Роксолана, яка листувалася зі сестрою шаха Тахмаспа, Султан-бейгюм.

Водночас ідеться про останні роки життя цієї султани-українки, які вона присвятила благодійності та налагодженню стосунків між синами — Селімом і Баязидом. По її смерті протистояння братів у боротьбі за владу лише загострилось і завершилося втечею одного з них до Ірану. Як на це відреагував старий та хворий султан Сулейман? Та якою у цій справі була роль його доньки Міхрімах із чоловіком Рустемом? Відповіді на ці запитання містяться у прикінцевій книзі роману.

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу видавництва.*

«Навчальна книга — Богдан», просп. С. Бандери, 34а,
м. Тернопіль, Україна, 46002.

«Навчальна книга — Богдан», а/с 529,
м. Тернопіль, Україна, 46008.

У випадку побажань та претензій звертатися:
т/ф (0352) 520 607 office@bohdan-books.com

Інтернет-магазин «НК Богдан»:
www.bohdan-books.com mail@bohdan-books.com
т. (0352) 519 797, (067) 350 1870, (066) 727 1762

Електронні книги: www.bohdan-digital.com

Гуртові продажі: т/ф (0352) 430 046, (050) 338 4520

м. Київ, просп. Гагаріна, 27: т/ф (044) 296 8956; (095) 808 3279,
nk-bogdan@ukr.net

Інтернет-магазин «Дім книги»: dk-books.com
т. (067) 350 1467; (099) 434 9947

Розділ І. ЗАБУТТЯ

1.

Із палацу Бурси вже не лунали дитячий сміх та жіночі голоси. Його сірі стіни з мурами поринули у безмовну тишу. Звідти лише зрідка визирав кизляр-ага Хизир, який, оговтавшись од важкого поранення, повернувся на службу до Махідеван. Тому час від часу приймав вози з продуктами й речами.

Місцеві оминали цей палац, розуміючи, що його мешканки потрапили в немилість султана, боялися, аби й на них раптом не впала тінь підозр у зраді. Тому в цілковитому забутті минали дні та ночі нещасних жінок.

Мати страченого шехзаде Мехмеда, Хандан, немов тінь, сиділа у кімнаті палацу й заливалася сльозами. Махідеван постійно навідувала її. Переживала, аби та од відчаю не наклала на себе руки.

— Ми залишилися самі зі своїм горем, — шепотіла їй. — І мусимо дбати одна про одну. Тому прошу тебе, поїж.

Хандан ніби й не чула цього. Весь час плакала і відмовлялася од їжі. Аж раптом почала слабнути, закочуючи очі.

— Не смій непритомніти, чуєш?! — закричала Махідеван, даючи ляпаса.

Так намагалася привести до тями зомлілу від знесилення Хандан. І їй це вдалося. Ослабла жінка з переляку вирячила спухлі від сліз очі на свекруху.

На гамір збіглися матері онучок. Махідеван колочим поглядом зиркнула на них, вимагаючи повернутися до своїх кімнат. Ті не сміли їй перечити. Служниця Еміне тремтячими руками простягнула ледь притомній Хандан склянку води зі заспокійливим.

— Пий! — наказала Махідеван суворо.

Нещасна невістка не мала сил пручатися і зробила кілька ковтків.

— Пий ще! — почула грізне і підкорилася, спустошивши склянку.

— Тепер маєш поспати.

Жінки біля входу у мечеть.
Осман Хамді-бей. 1882 р.

Хандан і цього разу дослухалася до порад свекрухи та прилягла на ліжку. Заплющивши очі, відразу провалилася у сон.

— Уплинуло снодійне, — зауважила зблідла Еміне, яка останні пів року жила наче у нічному кошмарі.

Махідевран видихнула з полегкістю. Утім, не полишила кімнату убитої горем невістки, яка недавно втратила чоловіка і сина. Сиділа над нею і, ледь стримуючи сльози, подумки кляла тих, хто спричинив їм стільки горя. Потім зловила себе на думці, що набридло скиглити.

«Аллах цих виродків покарає за мого сина й онука. Але чи доживу я до цього?» — засумнівалася Махідевран.

Раптом відчула, що просто фізично прагне бачити, як страждають і корчаться у душевних муках вороги — султан Сулейман із Хюррем. Тому вирішила пристати на пропозицію, яка надійшла одразу ж після страти внука Мехмеда. Тоді не наважувалася відповісти ствердно.

«Але зараз настав час!» — вирішила Махідевран і пішла до своєї кімнати.

Там узяла перо та, здмухнувши з чорнильниці пил, почала писати:

«Я втомилася мовчки спостерігати за тим, як убивають найрідніших, тому маю діяти. Втрачати вже нічого».

Поставивши крапку, Махідеван викликала до себе євнуха Хизира і під страхом смерті наказала:

— Залишену на чорний день скриню зі золотими відвези за вказаною на листі адресою. Тільки зроби це тихо. Зрозумів?

Євнух підозріливо зиркнув на Махідеван. Та не стрималася і закричала:

— Чого ти ще тут? Роби, що сказала.

— Але, султано... — залепетав ошелешено Хизир. — Я маю знати, навіщо такі витрати?

Тоді Махідеван узяла себе в руки і холодно проказала:

— Ці гроші — на помсту.

Від почутого євнух закусив губу, бо розумів: як виконає наказ, накличе на себе біду.

«І так ледь викарабкався з того світу, — згадав недавнє поранення під час страти малого шехзаде Мехмеда. — Але мене знову штовхають у прірву», — подумки обурився.

Проте не хотів опинитися на вулиці, тож змушений був стати учасником підступного плану своєї господині.

2.

Весняного сонячного дня коло благодійного комплексу Хасекі зібралися жінки із дітьми. Вони чекали на прибуття знаної благодійниці — дружини султана Сулеймана, Хюррем, і гучно обговорювали її благі діяння.

Нужденна стара вдовиця у широкій чорній накидці зі заплатами ділилася враженнями від смачної та поживної трапези в імареті Хасекі. Молодша жінка у бузкового кольору хустці тішилася можливості навчати синів у школі цього благодійного комплексу. А її подруга розповідала усім про лікування у недавно зведеній лікарні, де зцілили їй зболілі очі.

Тієї миті з мінарету пролунав азан, звуки якого гучно рознеслися околицею. Жінки позамовкали та слухняно подалися до мечеті Хасекі. На просторій вулиці запанувала тиша. Невдовзі почувся стукіт кінських копит. Рясно оздоблена золотом гарба у супроводі палацових

євнухів з'явилася у дворику благодійного комплексу. Попід її дверцятами кизляр-ага поквапливо розстелив червоний килимок.

До гарби направився головний лікар Ібрагім бін Мустафа. Його випередив знаний богослов — 43-річний Кинализаде Алі-ефенді, який раніше викладав у Кютах'ї, а нині, за протекцією Рустема-паші, отримав посаду мюдерріса медресе Хасекі. Підбігши, поспішно схилив голову.

— Ми раді вітати вас, султано, у цій обителі віри та знань. Хай вам віддячить Аллах за благі діяння!

— Дякую, ефенді! — проказала Хюррем крізь прочинене віконце гарби.

Потім помітила скромно одягненого лікаря Ібрагіма бін Мустафу й одразу ж запитала:

— Чи все гаразд у лікарні?

— Так, султано. З поміччю Аллаха ми зцілюємо людей. Сьогодні виписали двох жінок, які скаржилися на болі у шлунку. Вони отримали лікування і видужали, — не підводячи очей, відрепортував Ібрагім бін Мустафа.

— Я рада це чути, лікарю, — посміхнулася Хюррем. — Най так буде завжди!

— Амінь, — почувала у відповідь.

Як тільки з мечеті почали виходити люди, кизляр-ага гучно прокричав:

— Увага! Перед вами — Хасекі Хюррем-султан!

Кинализаде Алі з лікарем слухняно відійшли убік і схилили голови. А жінки із дітьми завмерли в очікуванні на появу султанської дружини. Вона ж, убрана в зелену шовкову сукню і білосніжні шаровари, зняла з обличчя прозорий яшмак і так з'явилася на публіці. Усі почали гучно її вітати.

Тоді Хюррем наказала євнухам зібрати скарги та побажання присутніх. Натомість почувала із натовпу слова вдячності за зведення благодійного комплексу, який покращив життя тутешнім мешканцям. Адже ось уже десять років вони можуть навчати своїх дітей у школі Корану та молитись у просторій мечеті, а найбільшій — двічі на день харчуватися в імареті. Та найбільше усіх тішила можливість лікуватись у новозведеній лікарні, де працювали найдосвідченіші лікарі.

Задоволена своєю місією, Хюррем вручила присутнім жінкам по золотому дукату і забажала повернутися до палацу, як зустрілася поглядом із колишньою служницею Невбахар, яка завітала до мечеті Хасекі. Тож одразу підкликала її до себе.

Та підійшла і натхненно проказала:

— Я так рада бачити вас тут, султано!

Хюррем усміхнено запитала:

— Як ти?

— Молюся за ваше здоров'я, — відповіла Невбахар і додала:

— Відвідувала молитовню Мухіддіна-ефенді. Завдяки вашому благословенному сприянню вдалося відновити її. Нехай Аллах дарує вам щастя, султано!

— Амінь! — видала Хюррем і запросила Невбахар до палацу, пояснивши:

— Відколи повелитель відбув у похід, я геть засумувала...

— Для мене велика честь товаришити вам, — погодилася Невбахар і як у добрі старі часи зайняла місце у гарбі — на диванчику, навпроти султани.

Та всю дорогу мовчала, занурившись у роздуми. Невбахар помітила, як Хюррем схудла, а на її колись свіжому світлому обличчі з'явилися зморшки.

«І справа тут не лише у віці, а в ударах долі, які султана зазнала протягом останніх років», — розуміла Невбахар, згадуючи трагічну смерть ще одного сина Хюррем — слабкого і хворого Джихангіра.

«Хай Аллах дарує його душі мир та спокій», — подумки побажала, не наважуючись порушити мовчанку.

3.

Фатма-султан сиділа у гарбі, що стояла у дворику палацу, й нервово визирала з віконця. Побачивши Хюмашах, яка вийшла з гарему в супроводі євнухів, полегшено видихнула:

— Ну, нарешті!

Тієї миті у дворі з'явився повіз Хюррем.

— Давай швидше! — гиркнула на Хюмашах стривожена Фатма.

Та хутко скинула з волосся накидку, яка заважала їй вільно рухатися, і зайняла місце на диванчику поряд зі занепокоєною тіткою.

— Рушаймо! — вигукнула Фатьма.

Гарба покотилася на виїзд з палацу. Хюррем супроводила її грізним поглядом.

— Це була Хюмашах? — здивовано запитала Невбахар.

— На жаль, так, — зітхала султана.

— Вона так виросла, перетворившись на справжню красуню, як її мати Ая, — не подумавши, бовкнула Невбахар.

Коли ж спохопилася, було пізно. Хюррем вибухнула люттю.

— Заради Аллаха, не нагадуй мені про цю жінку!

Невбахар налякано зіщулилася, вислуховуючи нарікання султани.

— Я цю Аю прогнала з палацу і заборонила наблизитися до доньки. Раніше вона і не намагалася її побачити. Але як Хюмашах виросла, раптом з'явилась і почала задурювати їй голову.

— Тобто вони зустрічаються? Але як? — дивувалася Невбахар.

— Фатьма їм допомагає. Ставши дружиною великого візира Кара Ахмеда, вона переселилася до султанського палацу і п'є мені кров — підмовляє проти мене онуку та ще й невістку. Так мститься за страту Мустафи зі сином. Ніби не повелитель, а я віддавала ті смертельні накази...

— Співчуваю вам, султано, — засмучено проказала Невбахар, а потім запитала:

— А що, і Нурбану зараз у палаці?

— Авжеж тут. Бо шехзаде Селім — у поході на Іран. У Манісі їй з дітьми було небезпечно залишатися...

— Хотіла б її навідати. Якщо, звісно, на те буде ваша воля, султано.

Хюррем схвально кивнула, що потішило Невбахар. За мить вона вже стояла коло дверей покоїв Нурбану. Прочинивши їх, побачила порожню кімнату. Не наважившись заходити без попередження, запитала:

— Є тут хтось?

Тоді помітила за довгими фіранками, які відділяли вітальню од спочивальні, якийсь рух.

— Нурбану — це ти? — поцікавилась.

Раптом звідти вислизнула закутана у шаль постать і, замахуючись срібним свічником, рішуче рушила на неї.

— Гей, зупинись! — вигукнула Невбахар, простягнувши руку. — Я з добрими намірами.

І це подіяло. Постать завмерла на місці і, вдивляючись у гостю, опустила свічник та звільнила з-під шалі обличчя. Тільки тоді у цій блідій наляканій жінці Невбахар впізнала невістку Хюррем.

— Нурбану, ти геть здуріла?! — не втримавшись, закричала.

— Я тебе не впізнала... — почула розгублене у відповідь.

— Хай би так. Але це не привід кидатися на людей. Ти не на вулиці, а в султанському палаці, — почала вичитувати Невбахар.

Нурбану сумно зітхнула, промимривши:

— Повір, на вулиці безпечніше...

— Тобто як? — видала розгублено Невбахар.

Вона узяла тремтячу руку Нурбану і, дивлячись в очі, запитала:

— Чого ти так боїшся? І де діти?

— У саду із Джанфедою. Я тут сама.

— Ясно, — гмикнула Невбахар. — Хто тебе так налякав? — намагалася вивідати причину дивної поведінки.

Нурбану взяла чарку з водою і, випивши її, присіла на диван. Поряд із нею вместилася несподівана гостя, яка вичікувально мовчала.

— Ти не знаєш, у якому пеклі я живу. Вже боюся своєї тіні...

— Так не довго і збожеволіти, — зауважила стривожено Невбахар.

Нурбану аж підстрибнула. Згадала про Разіє, яка з'їхала з глузду, і заявила:

— Моя свекруха довела до божевільні члена династії. Я на черзі!

— Що ти мелеш? — розізлилася Невбахар. — Султана Хюррем — щирої душі жінка. Вона і мухи не вб'є...

Не встигла завершити фразу, як Нурбану вибухнула гнівом:

— Запитай у неї про божевільну Разіє. Ти б її бачила...

— Хто це? — не розуміла Невбахар. — Який стосунок це має до тебе?

— Ой, все! Не бери до голови, — відмахнулася Нурбану, зрозумівши, що колишня служниця — не в курсі справи, тому вирішила змінити тему. — Як ти? — холодно запитала.

Тієї миті до покоїв завітав кизляр-ага.

— Султана чекає тебе у літньому павільйоні, — повідомив, дивлячись на Невбахар.

— Мушу йти, — кинула та Нурбану і пішла за євнухом.

Хюррем зустріла колишню служницю милою посмішкою і заходилася її пригощати медовим шербетом.

— Як моя невістка? Що тобі розповідала? — почала розпитувати.

Невбахар завагалася, чи варто говорити про те, що бачила. Але не стрималася.

— Мені шкода її, султано. Вона така самотня і налякана...

— Ти теж це помітила? — несподівано запитала Хюррем.

— Авжеж, султано. Заявила, що боїться вас.

— Не пояснила, чому?

Невбахар не квапилася з відповіддю, добираючи слова.

— Кажі, як є! — наполягла Хюррем.

Її співрозмовниця випалила:

— Нурбану згадала якусь Разіє. Казала, що ви її довели до божевілля.

Хюррем здивовано заблимила очима, а Невбахар заінтриговано запитала:

— А хто це, султано?

— Не звертай уваги! То — давня історія. Краще скуштуй лукум, який зготували за новим рецептом, — запропонувала Хюррем.

Сама ж замислилася. У думках виникли підозри, що дивна поведінка Нурбану — це справа рук підступної Фатьми.

«Та задурила невістці голову нісенітницями про божевілля Разіє. Але навіщо? Чого вона домагається?» — запитувала себе.

Подумки сварила Фатьму за те, що віддалила від неї онучку Хюмашах.

«Тепер надумала залякати Нурбану. Заради чого?» — не розуміла султана.

Але пообіцяла провчити набридливу султанську сестру.

«Поставлю її на місце, як тільки видасться слухна нагода», — вирішила.

Водночас поцікавилася у Невбахар, яка пила шербет, закусуючи лукумом:

— Як тобі ці ласощі?

— Я у захваті, султано! Ніколи не куштувала такої смакоти.

— Накажу, щоби загорнули тобі в дорогу, пригостиш од мене сина. Як він поживає?

— Красно дякую за вашу турботу, султано. Мій синочок росте, уже бігає і говорить безперестанку.

— Як мило, — усміхнулася Хюррем. — Хай Аллах дарує йому здоров'я!

— Амін! — озвалася Невбахар.

Раптом помітила, як засмутилася Хюррем.

— Щось не так, моя пані? Я вас чимось образила? — стривожилася колишня служниця.

— Ні, що ти... Просто згадала про покійного синочка Джихангіра. І досі не можу повірити, що його уже немає з нами...

Хюррем сумно зітхнула.

— Хай спочиває з миром! — поспівчувала Невбахар. — Упевнена, його високість — у раю і споглядає за нами.

— Ще трохи, і я піду із цього жорстокого світу. Возз'єднаюся зі своїми синами Абдуллахом, Мехмедом та Джихангіром, — неочікувано заявила Хюррем.

На цьому відчула, як до горла підступає клубок, а на очі навертаються сльози. Не маючи сил на бесіду, султана встала з-за столика і пішла геть.

Невбахар розгублено дивилася їй услід.

— Ходімо, жінко, — почула від кизляр-аги.

Він покvapливо простягнув їй торбинку з лукумом та провів до воріт гарему. Дорогою Невбахар намагалася вивідати у Сюмбюля, що сталося із завжди усміхненою та бадьорою Хюррем. Той безпорадно розвів руками, промовляючи:

— Недавні смерті дітей повелителя усіх ввели у розпач. Уяви, як це зносити матерям...

Невбахар співчутливо закивала.

4.

Рустем самотньо сидів у покоях великого візира, які ще недавно йому належали, і чекав на брата — каймакама Сінана-пашу.

Той — дужий і високий — неспішно увійшов, ледь протиснувшись крізь вузькі двері.

— Вітаю тебе, дорогенький! — з усмішкою на вустах мовив. — Як поживаєш?

— Недобре, — поскаржився Рустем. — Султана Міхрімах занедужала.

— Що з нею? — занепокоївся Сінан і почув у відповідь:

— Її щоночі турбують панічні напади. Наша лікарка готує відвари, які заспокоюють султана. Але вранці на її руках та шиї з'являються сверблячі рани. Що робити, не знаю, — бідкався Рустем.

Сінан од почутого аж присів посеред кімнати, займаючи ледь не весь її простір. Замислившись на мить, видав:

— Не засмучуйся, брате. У мене є лікар!

— Який ще лікар, юдей? Ні, не треба, — замахав руками Рустем, який не довіряв єврейським ескулапам.

Сінан захитав головою та проказав, посміхаючись:

— Ні, лікарів-євреїв я повиганяв з дому, коли узяв до себе полоненого іспанця, котрий знається на хворобах сечі та пульсу. Він вилікував мою задишку, яка мене мучила більше десяти років.

— Та невже?! — здивувався Рустем.

Про себе завважив, що й справді не помічає останнім часом у брата нападів астми.

— Ти ж і сам бачиш, я здоровий, як бик, — засвітився широкою посмішкою дебелий Сінан.

— І давно той лікар у тебе?

— Зо два роки. Я йому довіряю, як собі. Навіть дозволяю перевіряти всю їжу, яку мені готують у моєму палаці. Тож приведу його до нашої дорогоцінної султани Міхрімах — най Аллах убереже її од нещастя і дарує здоров'я!

— Амінь, — видав Рустем.

Водночас засумнівався, чи варто приймати пропозицію брата.

— Чого це ти? — помітив його невпевненість Сінан.

— Я хочу вилікувати дружину. Утім, прагну це зробити згідно із приписами ісламу. Наша віра не дозволяє впускати чужих чоловіків у гарем.

— Мій лікар — не євнух. Це правда. Але якщо йдеться про здоров'я найдорожчої тобі людини, від якої залежить твоє, зрештою — і моє

життя, то варто піти проти правил, — намагався переконати брата Сінан.

— Ой, не знаю, — не погоджувався Рустем.

Тоді почув потік лайки. Брат гучно сварився через його впертість. Лютуючи, не стримував себе у виразах. Про цю особливість характеру Сінана знали колишні підлеглі — моряки, які намагалися не перечити, аби не доводити його до такого стану.

На гучну лайку збіглися євнухи, а за ними увійшла і стривожена Хюррем.

— Що тут діється? — запитала розгнівано.

Широкоплечий Сінан скочив із крісла і застиг у поклоні. Рустем же привітав тещу словами:

— Вибачте нас, султано, за гамір. Це все — братські суперечки.

— Не вірте йому, — раптом випалив знервований Сінан і, попри шикання брата, вибовкав таємницю.

— Суперечка виникла не на рівному місці, а через лікування Міхрімах.

— Тобто? — видала розгублено Хюррем.

Рустемові довелося розтлумачити ситуацію.

— Сонце мого життя — Міхрімах — ослабла. Вночі задихається од кашлю, а на ранок прокидається із висипом на тілі. Попри це, вона наполягла, аби я вам цього не казав. Не хоче засмучувати вас, султано.

— Як це так? Моя доня хвора, а я про це нічого не знаю, — вибухнула гнівом Хюррем.

Рустем похнюпився, а його брат, намагаючись розрядити обстановку, вставив:

— Я маю диво-лікаря з Іспанії, який вилікував мою задишку. Пропоную, аби він оглянув султану.

— Чудово! — вигукнула Хюррем, поглядом закликаючи каймакама до дій.

— Але, султано... Це ж супроти традицій, — заперечив Рустем.

Хюррем зло зиркнула на зятя, який замовк.

— Врятуй мою доню, пашо! — почала благати каймакама.

Той, підкорившись, подався за лікарем.

Розділ II.

ВІЙНА ІЗ ШАХОМ

1.

Хюррем, прибувши із зятем до палацу в Ускюдарі, готувала морально хвору доньку до того, що її огляне лікар.

— Він — із невірних і служить у каймакама Сінана-паші.

— Звідки той лікар? — поцікавилася ослабла Міхрімах.

— Кажуть, з Іспанії і спеціалізується на хворобах сечі та пульсу.

— Сподіваюся, там уміють лікувати, — видихнула султанська донька, прикриваючи гаптованою золотом шаллю висипи на шиї та руках.

— Він уже тут! — радісно вигукнула Хюррем, визираючи з вікна палацу.

Вона бачила, як зять зустрічав у воротах іспанського лікаря, котрий прибув в Ускюдар із каймакамом. Це був смаглявий іспанець, на вигляд якому не виповнилося і тридцяти років.

«Молодий і симпатичний», — подумки зазначив Рустем і почав нервувати.

— Я привіз тобі лікаря, брате. Він готовий оглянути султана, — заявив Сінан та збирався увійти до палацу, але Рустем не квапився із запрошенням. Спершу допитливим поглядом окинув молодого іспанця, а потім запитав недбало:

— Як тебе звати, невільнику?

— Педро де Урдемалас. Я до ваших послуг, вельмишановний пашо, — відповів гречно лікар.

Рустем невдоволено гмикнув, застерігши:

— Затям, невільнику, ти маєш лікувати мою дружину, не оглядаючи її.

— Це неможливо, пашо! — відразу ж заперечив Педро.

Рустем осатанів, але в цю мить у вікні палацу помітив тещу, яка все чула і пригрозила крізь скло кулаком. Тож, попри бажання викинути звідси цього невірного, здався. Йдучи коридором, Рустем провів його до просторих покоїв, а сам всівся у фотель і, наче тюремний наглядач, пильно стежив за оглядом дружини.

Хвору Міхрімах ховали за ширмою на широкому ліжку. Її застережливо закутали у шовкову шаль, з-під тонкого мережива якої визирали лише золочені капці із загнутими догори носками.

Лікар Педро обережно наблизився до султани і ламаною османською попросив простягнути правицю. Міхрімах слухняно виконала прохання. Той намацав пульс і, зрозумівши, що цього буде замало для встановлення діагнозу, на свій страх і ризик попросив:

— Простягніть друку руку, султано.

— Однієї руки буде достатньо! — голосно обурився Рустем.

Педро не збирався відступати і запропонував:

— Язик покажете, султано?

Тоді сталося неочікуване: Міхрімах швидко вивільнила з-під ковдри голову та руки і, сердито зиркнувши на ревнивого чоловіка, забуркотіла:

— Годі! Він же невірний...

Рустем не смів їй перечити і весь час сидів мовчки. Лише невдоволено сопів.

Завершивши огляд вінценосної пацієнтки, Педро заявив:

— Я приготую для вас, султано, сироп, який питимете двічі на день — зранку і ввечері. За тиждень-два хвороба, яка вас турбує, має відступити.

На цьому відкланявся. Утім, обіцяв повернутися. Відтак ледь не щодня навідував Міхрімах, яка його приймала за відсутності чоловіка.

Рустем передбачливо наказав євнуху — чорношкірому Ферхаду — не спускати очей із цього невірного і не давати йому близько спілкуватись із дружиною. Той так і робив, обмежуючи Педро в усіх маніпуляціях, як-то огляд висипу та нанесення мазі. Доки це не набридло самій Міхрімах, яка вподобала молодого і симпатичного іспанця, тому наказала євнуху чекати його за дверима. Сама ж із лікарем несміливо фліртувала.

Якось її чоловік, повернувшись завчасно додому, побачив коло дверей євнуха Ферхада і запитав:

— Чому ти тут?

— Султана так наказала. Вона не бажає, щоби я контролював дії лікаря.

— Що? — вигукнув Рустем і, наче шаленець, увірвався до покоїв, звідки лунав дзвінкий сміх дружини.

Вона не встигла спам'ятатися, як оскаженілий чоловік схопив за барки ошелешеного Педро і намагався натовкти йому пику, кричачи:

— Я вб'ю тебе, тварюко!

— Годі! Залиш його! — заступилася за молодого лікаря Міхрімах. — Він вільний... Я звільняю його з рабства.

Це означало, що Педро із раба каймакама Сінана перетворився на вільного підданого султана, якого ніхто без рішення суду не може скривдити. Розпалений ревністю Рустем, попри прагнення крові, опанував свій гнів і забрав од нього руки.

Міхрімах забігала навколо переляканого до смерті іспанця і, заспокоюючи його, защебетала:

— Не бійся! Він тебе не скривдить. Ти вільний!

Педро, віддихавшись, налякано відійшов од розлюченого паші й, хутко зібравши речі, подався до виходу. Рустем з огидою вилаявся йому вслід, а потім повернувся до засмученої дружини.

— Бачу, тобі вже краще, султано.

Міхрімах поспішно закивала.

— Прекрасно. Тоді сьогодні ж накажу відправити цього невірною човном до Іспанії. Якщо перечитимеш, придушу його.

Проказавши це, Рустем гучно гримнув дверима. Міхрімах аж підскочила, а потім од безпорадності упала на ліжко та заплакала. Заспокоювати її узялася мати Хюррем, яка перед тим вичитала зятю:

— Замість того, щоби влаштовувати сцени, краще б розібрався з ворогами. Ті вже відверто глузують із тебе, бо ти — невдаха!

Рустем проковтнув образу, але не заспокоївся. Наказав Махмуду-азі прослідкувати за відбуттям Педро зі Стамбула. Сам зачинився у своїх покоях, де провів кілька днів, заливаючи вином злість та образу.

2.

Сивобородий султан Сулейман в оточенні охорони відбув з Алеппо до Діярбакиру. Попри поважний вік та хвороби, нісся за вітром на вороному коні крізь зелені луки та ліси. За ним ледь встигав пухкий рожевощокій син Селім. Наздоганяючи батька,

згадував, як ще вчора той після молитви планував відвідати Єрусалим, звідки пророк Магомет вознісся на небеса. Але змінив плани, бо шах Тахмасп раптом передумав укладати мирну угоду на запропонованих умовах. Забажав, щоби османи полишили завойовані Ван, Ерзурум та Багдад.

— Так не годиться! Я провчу цього поганця! — вибухнув люттю султан.

Селім II верхи. Ламберт де Вос, 1574 р.

Адже розумів, що шах дозволив собі таке зухвальство, довідавшись про занепале духом османське військо, яке не могло оговтатися після страти улюбленого шехзаде Мустафи. Тому і вирішив відмовитися од погоджених раніше умов миру.

Це вивело із себе султана. За мить він уже наказував готуватися у путь до Діярбакиру, де планував зустрітися з командирами яничарів та казаскерами. Хотів подарунками та грошима мотивувати їх іти війною на Іран.

Селім, їдучи верхи, із сумом згадував проведений із батьком час в Алеппо — на полюванні або за філософськими бесідами.

«Все це зблизило нас. А зараз у наше життя знову втрутилася політика та війна», — зітхав Селім, пришпоривши коня.

Йому до вподоби були плани батька провадити з ворогами мирні перемовини, отримуючи у такий спосіб данину та спокій на кордонах. Битви й виснажливі походи Селім не любив.

«Шкода, що не вдалося залякати цього підступного шаха, який не йде на мир та уникає війни. Тікає, як собака, у глиб країни із важкопрохідною гірською місцевістю. Та ще й випалює все на своєму шляху, щоби нашому війську не було чим пожитись. Хай би побив його грім!» — подумки ганив супротивника Селім.

Понад усе прагнув повернутися до дружини і дітей та спокійно собі жити. Але мусив супроводжувати батька як спадкоємець престолу.

«Військо має бачити, хто стане наступним султаном», — згадував Селім настанови матері Хюррем, яка ледь не щотижня писала йому підбадьорливі слова у листах.

«Валіде покладає на мене, як на старшого шехзаде, надії. Це тішить», — уважав.

Утім, не сумнівався, що молодший брат Баязид не змириться із його возвеличенням і буде діяти наперекір. Такі думки псували настрої Селіму, навіюючи жахливі спогади про страту брата Мустафи. Він зі здриганням серця згадував його посиніле від задушення тіло на перському килимку. А ще не міг змиритися з втратою нещасного Джихангіра...

«Ох, як же ж це важко...» — здригнувся Селім.

Потім перевів погляд на зібраного і стійкого у сідлі батька, що був вбраний у шкіряний похідний одяг. Його впевнена постава вселяла надію і викликала захват.

3.

Сорокарічний Шах Тахмасп, попри загрозу нового вторгнення османів, провадив звичне життя. Перебуваючи у палаці міста Казвін, яке зробив столицею сефевідського Ірану, не скупився на веселощі, вино, жінок та розкоші.

Коли туди прибув османський посланець Ісмаїл, шах прийняв його у пишному вбранні — червоному каптані із коштовних шовків, оздоблених розкішною вишивкою та золоченими гудзиками. Його світле лице з темною рідкою борідкою виглядало ще світлішим у білосніжному тюрбані з рубінами та смарагдами неймовірної величини, яким він сповивав голову на іранський манір.

Шах Тахмасп розлігся на м'якій софі, що потопала у серпанках ароматних квітів. Попиваючи зі золоченої чаші червоне солодке вино, не зводив ласого погляду з танцю юних гаремних красунь, котрі звивали стегнами у прозорих шовках під звуки уда, кануна й бубнів.

Попервах він не зважав на султанського посланця і далі собі розважався. Ісмаїл стояв серед розкішної зали і ховав од сорому очі, адже не звик бачити напівоголених жінок у чоловічому товаристві. Так тривало із пів години, допоки розчервонілий од вина шах не змилювався над посланцем, давши знак рукою припинити музику й танці.

— Гаразд. Подивимось, яку капость цього разу вигдавав султан Сулейман, — мовив зневажливо.

Ісмаїл, не зважаючи на образу, схилив голову, а потім проголосив із гордістю:

— Мій володар — нехай Аллах дарує йому сто років і ще більше перемог над невірними — повідомляє із Карсу, що зі своєю непереможною армією іде на Нахічевань.

Розгорнувши сувій із посланням, Ісмаїл зачитав листа султана Сулеймана Тахмаспу:

«Близько року тому з моєю армією, сповненою ентузіазму, я покинув свою столицю щастя і пішов на священну війну, щоб спустошити Схід, наповнений невірністю, та покарати ворогів сподвижників Пророка — Мир Йому. Виконуючи ці високі амбіції, я пройшов через міста і села та прибув до Карсу з моїми славними солдатами, котрі викликають трепет, п'ятого дня місяця Шабан¹ 961 року. Перш ніж витягнути меч супроти вас, я надсилаю цього листа, відповідно до звичаю Пророка, з метою запропонувати прийняти справжню віру — іслам. Ви робили вигляд правління і протягом багатьох років висували безглузді претензії з мужністю та хоробрістю. Коли ж моя армія-переможниця захопила та спустошила краї та землі, які були під

вашим керівництвом, а ваше серце було сповнене страху та відчаю од смертельних наконечників стріл газіїв, ви не наважились зустрітись на полі бою, вважаючи за краще ховатися за ширмою втечі».

Далі у листі йшлося про те, що султан не руйнував життя підданих, які жили під владою Сефевідів, даючи їм шанс повернутися до «справжньої віри» і знову стати правовірними мусульманами, а не відступниками-шиїтами.

«Утім, ці сподівання виявилися марними, тому я їду поневолити їх, покладаючи за це відповідальність на їхнього шаха», — передав волю султана Ісмаїл.

Вислухавши його, Тахмасп принишк, а потім несподівано почав гучно сміятись. Посланця така реакція здивувала. Коли шах замовк, той витримано і спокійно запитав:

— Що я можу переказати моєму правителю?

Тахмасп не квапився із відповіддю. Спершу відставив шербет і, підкликавши служника зі золоченою тацею з фруктами, ліниво відщипнув виноградину. Позірно поклавши її до рота, прожував неспішно, а потім заявив з єхидною посмішкою:

— Буде твоєму володарю гідна відповідь... Але згодом.

На цьому дав знати, що аудієнцію завершено. Випровадивши османського посланця, шах скликав радників. Ті рядком вишикувались попід стіною. Тахмасп окинув їх гнівним оком і заявив:

Аудієнція у шаха Тахмаспа. Іранська фреска XVII ст.

— Наказую вам, мої командири, спустошити міста Нахічевань і Єреван, до яких прямує османська армія. Вивезіть звідти все, що можете, разом із жителями. Не хочу, щоб і зернина дісталася султановим воякам.

Радники з розумінням закивали оповитими у тюрбани головами. А шах почав уголос міркувати:

— Зараз яничари оплакують страту улюбленця — шехзаде Мустафи, з яким ми вклали угоду супроти султана Сулеймана. Шкода, що нам не вдалося її втілити у життя, відомстивши за зраду мого брата Елькаса, — із сумом зазначив.

Потім почав уголос міркувати:

Венеційський посол в Стамбулі.
Гравюра Т. Бертеле. XVII ст.

— Убиті горем яничари не мають сил та бажання воювати з братами по вірі в Ірані. Султан же — старий та хворий. Він прагне миру на своїх умовах, тому лякає мене, брязкаючи зброєю. Але за тим брязканням — немає того згуртованого війська, яке ми бачили раніше. Тож не йтиму на його умови. І воювати з ним не стану, як мій батько — покійний шах Ісмаїл, якого розбив на долині Чалдиран султан Селім. Той ледь урятувався втечею, залишивши мою мати Тачли-хатун в османському полоні. На щастя, їй вдалося врятуватися, завдяки коштовним прикрасам... Тож вона мені чимало розповіла про жахіття тієї війни, — засмучено згадав Тахмасп.

На цьому зупинився, аби пригубити вина, і проголосив рішення:

— Я не повторюватиму помилки батька і не лізтиму на рожен у війні з османами.

У відповідь на це радники в один голос почали славити мудрість шаха. А той, підвівшись, проказав рішуче:

— Розоріть Нахічевань та Єреван, щоби наші вороги швидко забралися звідти.

— Буде зробено! — пообіцяли радники.

4.

Шехзаде Баязид нудився у величному палаці в Едірне. Колись він тут бував із матір'ю.

«Прекрасні були часи. Не те, що зараз, — зітхав, згадавши про смерті братів Мустафи й Джихангіра. — От би можна було повернутися у минуле...» — мріяв.

Після пережитих втрат йому не до вподоби було сидіти без діла та ще й далеко від дітей. Зараз Баязид віддав би усе, аби поїхати до них у Конью. Але цього не схвалював батько, який вважав за необхідне мати надійного намісника в Едірне. Тому Баязид повинен був залишатися тут, у напівпорожньому палаці. Але міг запросити сюди дітей.

«Нехай вони приїдуть до мене», — вирішив Баязид, віддаючи наказ слугам привести в Едірне родину.

Тоді ж запросив до покоїв нову фаворитку — грекиню Фатьму, якій повідомив про приїзд синів і доньок. Вона залишилась не в захваті від такої новини, бо не хотіла ділити шехзаде з матерями його нащадків. Тому почала показово зітхати.

— Чому ти засмутилася? — поцікавився Баязид.

Фатьма, насупившись, проказала, що сьогодні спілкувалася з крамаркою, яка завітала до палацу з різними коштовними дрібничками.

— Вона переповіла мені чутки, що до Едірне дійшла звістка про страту сина покійного шехзаде Мустафи. Усі на вулицях та ринках зараз тільки те і роблять, що проклинають його убивцю.

— Я це знаю, — безпорадно зітнув плечима Баязид.

Фатьма розгублено закліпала великими карими очима з довгими віями та додала, ледь не плачучи:

— Він же був геть маленьким дитям, яке не відповідає за гріхи свого батька. Навіщо було його вбивати?

На цьому зробила паузу, а потім, не зводячи погляду із засмученого шехзаде, проказала:

— Добре, що ваша високість надіслала невтійшній матері та бабусі Махідеван свої співчуття та гроші. Так ви проявили людяність. Я пишаюся вами.

Лестоці коханки не відволікли Баязида від гнітючих думок, навіяних новиною про страту племінника Мехмеда. Найжахливішим було розуміння того, що доки житиме старший брат Селім, він зі синами залишатиметься під загрозою знищення.

«Страта нащадка шехзаде Мустафи, Мехмеда, — тому беззаперечний доказ», — розумів Баязид і нічого із цим не міг вдіяти.

Єдине, що йому лишалось — терпляче чекати. Але це було найважчим випробуванням. Тож він вирішив написати матері листа із проханням випросити у батька-султана дозвіл на участь у військовій кампанії на Іран.

«Нехай Селім, який уже рік у поході, займе моє місце в Едірне, а я поїду до повелителя. Адже моя міць і рішучість йому зараз вкрай необхідна».

— Сподіваюся, це допоможе, — видав Баязид, запечатуючи послання.

— Я молитимусь, шехзаде, щоби все у вас вийшло! — захопливо мовила Фатьма.

Той не вистояв під чарами її прекрасних очей і, забувши на мить про всі прикрощі та нещастя, віддався спокусі. Як раптом почув од палкої коханки, котра скинула із себе шовкову сорочку, пожадливе:

— Я хочу народити вам сина.

Від цих слів Баязида наче паралізувало. Його свідомість знову полонили думки про страх смерті й небезпеку для нащадків. Тож він знервовано відсахнувся од коханки.

— Що з вами? — не розуміла та.

— Нічого, — буркнув Баязид. — Хочу відпочити, тож іди до себе.

Засмучена Фатьма не стала перечити й слухняно відкланялася. Баязид, залишившись на самоті, згадав слова згорьованої Махідеван, яка бажала йому не стати жертвою жорстокого батька. Вона благала не слухати того підступного Рустема і в усьому покластися на чоловіка султанської сестри — Кара Ахмеда.

«Лише так ти зможеш уникнути несправедливої страти», — вважала.
Це ще дужче розгнівило і без того неспокійного шехзаде Баязида.

¹ Шабан — восьмий місяць мусульманського місячного календаря. За Григоріанським календарем, п'ятий день місяця Шабан 961 року — це 15 червня 1554 року.

Розділ III. САМОТНІСТЬ

1.

Рустем через траур зодягся у чорний каптан. Увесь час тужив, читаючи на самоті Коран. Утім, сповіщення про прибуття венеційського посла Антоніо Еріццо змусило його відволіктися від священної книги.

«Цей посланець, заступивши недавно на посту попередника Доменіко Тревазана, привіз мені од венеційського дожа вірчу грамоту. Це — гарний жест, адже я — вже не великий візир. Тож мушу його прийняти», — вирішив Рустем, наказавши покликати до себе гостя.

Той прибув у розкішних оксамитових шатах венеційського аристократа. Приніс зі собою скриню і, привітавши пашу найлестивішими словами, вийняв звідти подарунки — воскові свічки у чудернацьких формах риб та звірів, а також тонкі шовкові тканини темно-вишневого й коричневого кольорів.

— Нехай ці скромні дари скрасять вашу тугу, пашо, — мовив посол, висловлюючи співчуття з приводу непоправної втрати.

Рустем подякував йому і поскаржився на самотність.

— Після раптової смерті брата Сінана, який просто упав замертво у палаці, я занурився у безпросвітну тугу.

— Мені шкода, пашо. Але я дуже вам вдячний, що прийняли мене. Хочу стати вашим найщирішим другом, — запропонував Антоніо Еріццо.

Такі слова потішили самолюбство Рустема, якого понесло на відвертість.

— Зараз опікуюся малими дітьми померлого брата — Ібрагімом та Османом. Їхній батько ще за життя запопадливо заповів усе своє майно моїй дружині — султані Міхрімах. Знав, що вона якнайкраще ним розпорядиться і, примноживши його, передасть уже дорослим племінникам.

— Хай паша Сінан спочиває у раю! — видав Антоніо Еріццо.

— Амінь, — зітхав Рустем.

Потім розповів, що навідується регулярно на могилу брата, для якої замовив у найкращих місцевих скульпторів коштовний пам'ятник із білого мармуру.

— Завдяки її високості Міхрімах пашу Сінана поховали у дворі її мечеті в Ускюдарі, куди я можу швидко дістатись зі свого палацу.

Проказавши це, Рустем одразу ж перейшов до справи.

— Знаю, ти клопочеш з приводу продажу нашої пшениці до Венеції, яка потерпає од засухи.

— Так, мій пане, — озвався посол, вражений такою обізнаністю. — Надсилав прохання до Кара Ахмеда, але від нього і досі не отримав відповіді. Тому прийшов за порадою до вас, пашо.

Рустем, почувши ім'я свого заступника на посаді великого візира, відверто скривився. Адже вважав його нездарою, який занедбав економічні справи в державі. Про це йому регулярно доносили шпигуни з Єгипту, угорських та анатолійських володінь. Тому не стримався і запропонував венеційцеві:

— Поки той тупоголовий бовдур Кара Ахмед зволікає, я спробую вмовити дружину продати вам пшеницю зі своїх маєтків.

— Венеційці будуть вам безмежно вдячні, пашо, — почув од потішеного посла і додав гордовито:

— На щастя, декотрі справи повелитель все ще доручає мені. Щоби умовити польського короля пришвидшити переведення його сестри — Ізабелли Ягеллонки — до відвойованої у Габсбургів Трансильванії, я порадив султанові надіслати її синові, королевичу Янушу, хоругви — як свідчення влади. Та й сам написав їй листа...

Життя в гаремі. Дж. Ф. Льюїс. ХІХ ст.

— Хай це буде на благо! — мовив венецієць і запитав зацікавлено:

— Можливо, ви знаєте, коли повернеться з іранської кампанії його величність — султан Сулейман?

Рустем у відповідь засмучено сказав:

— Цього ніхто зараз не знає. Бо шах уникає укладення мирних угод. Повелитель змушуватиме його до цього новими завоюваннями. Утім, чи такими вдалимими вони будуть, як за мого візирату, сказати складно. Адже з того барана Кара Ахмеда — поганючий стратег та воєначальник.

— Усі іноземні послы — такої ж думки, пашо, — вставив несподівано Антоніо Еріццо. — Ми довго не могли второпати, чому саме Кара Ахмеда зробили великим візиром?

— Це був вимушений крок задля заспокоєння війська, яке всю провину за страту зрадника Мустафи переклало на мою бідну голову. Та ще й зняли з посади четвертого візира мого друга Айдара-пашу, відправивши його до віддаленого санджаку. А вірний мені Махмуд-ага узагалі змушений сховатися, рятуючись од помсти прибічників шехзаде Мустафи.

— Шкода... — засмучено мовив посол. — Але ми сподіваємось, що невдовзі печатка великого візира дістанеться вам, пашо, як найдостойнішому кандидату!

— Най ваші сподівання справдяться! — не забарився із відповіддю Рустем та зауважив:

— Добре, що хоч на посаду каймакама по смерті Сінана-паші — хай спочиває з миром — повелитель призначив вірного мені друга — третього візира Хадим Ібрагіма.

Венецієць погодився, згадавши, як той хитрістю виманив та убив нащадка страченого шехзаде Мустафи.

«За це — у винагороду й отримав таку високу посаду», — здогадався.

Після дружньої бесіди Рустем запросив гостя на пишну вечерю. Відтак той зачастив до палацу султанського зятя.

2.

Н а початку осені султан Сулейман дорогою до Ерзурума відвів армію у місцевість Баязид, де наказав розбити табір задля перепочинку від військових дій та святкування Рамазану. Весь цей час шехзаде Селім не відходив од батька, з яким віч-на-віч спілкувався, обговорюючи поточні справи та навіть поезію. Такі бесіди із сином заспокоювали султана, який почав жалітися:

— Той смердючий пес — Тахмасп має нахабство називати мене негідним правителем, бо я не в курсі, що мій великий візир вустами намісника Ерзурума, Аяса-паші, просить миру. Ось подивись! — заявив султан, простягаючи листа шаха синові.

Той узяв його і пробігся очима.

— Ти бачиш, що цей шайтан наприкінці написав?

«Той факт, що люди, які є основою султанату і опорою влади, пішли на такий великий вчинок через своє слабоумство, не порадившись з вами, повністю зганьбив вас», — уголос прочитав Селім і запнувся, розчервонівшись.

— Це нечувано! — ображено вигукнув султан.

— Як так сталося, повелителю, що великий візир без вашого дозволу вів мирні перемовини із нашим ворогом? — запитав Селім, розгублено

кліпаючи очима.

— Такі у мене візири... — почув у відповідь і мовив:

— Може, не варто серйозно сприймати слова шаха? Він грає на ваших нервах.

Султан невдоволено мовив:

— Якби не стан війська, яке виснажене походом і не тільки, я б уже розорив увесь Іран. А так змушений чекати. Бо ж шах не пристає на мої пропозиції відмовитися од ересі. Навпаки — диктує мені умови. Пише, що я маю відмовитися від визнання чотирьох праведних халіфів.

— Невже наше вторгнення в Нахічевань його не налякало? — дивувався Селім.

— Анітрохи, — вставив султан. — Ба більше! Тахмасп у попередньому листі заявив, що наші воїни у Нахічевані, почувши від шпигуна про прихід його армії, немов налякані собаки, почали драпати звідти.

— От виродок, — не стримався Селім, який зазвичай умів контролювати емоції.

Заспокоївшись, запитав невпевнено:

— Що робитимете? Думаєте, можливо з таким пройдисвітом, як цей шах, укласти мир?

Султан був небагатослівним. Єдине, що почув од нього син, це:

— На все — свій час...

— Хай Аллах допомагає, — одразу ж побажав Селім.

Але батько волів закрити цю тему.

— На носі — священний місяць Рамазан. Тож не варто ганити ворога. Краще як слід підготуватися морально і фізично до посту, — запропонував.

Із ним погодився син.

3.

Хюррем навідалася до дочки, яка тривалий час не приїздила до неї. Застала її у саду палацу в Ускюдарі. Міхрімах сиділа з книжкою у дерев'яній альтанці та під спів птахів зі сумом споглядала

за Босфором, який заповнили човники, що пропливали коло Дівочої вежі.

Помітивши мати, стривожилася.

— Валіде, чому ви тут? Щось сталося?

— Все гаразд, доню.

Міхрімах полегшено видихнула і обійняла гостю, яка запитала:

— А де всі?

— Рустем із дітьми та племінниками пішли на могилу покійного Сінан-паші. Там сьогодні встановили мармуровий пам'ятник.

— Хай Аллах упокоїть його душу, — зітхнула Хюррем.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ